

Papp Ferenc: Gyulai Pál. II. kötet. Bp., 1941. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 728 [2] l.

Papp Ferenc régi és kiváló művelője irodalmunk történetének. Minden alkotását az adatok páratlan gazdagsága, a szigorú műgond mellett a beleélés és a szerkesztés művészi arányossága emelik tudományunk értékei közé. Eletművének két kiemelkedő hőse: *Kemény Zsigmond báró* és *Gyulai Pál*, mindkettő Erdélyhez fűzte. Finoman ötvözött tanulmányainak egész sora e nagy szellemek életadatainak felkutatásához és működésük rejtett szépségeinek feltárásához vezetett. *Rákosi Jenő, a hírlapíró* (1925) alakja is főleg azért foglalkoztatta, mert publicisztikai pályáját Kemény Zsigmond körében, az ő ösztönző hatása alatt kezdte meg. Így készült el *Báró Kemény Zsigmond*-ról ezúttal két kötetes hatalmas monográfiája (1922—23), melyben a magyar történelmi regény legmélyebbre hatoló pszichológusának merészen ívelő pályáját és tragikus hanyatlását mutatta be, nemcsak az új adatok fényében, de a lelki vonásokra és a műalkotások belső törvényszerűségére is erősen rávilágító módszerrel. Kemény mellett magátóladóan fordult érdeklődése a nemzeti klasszicizmus másik kiemelkedő elvi kodifikálójára: *Gyulai Pál* alakja felé. Tanulmányai során végigjárta mindazokat a helyeket, ahol a nagy kritikus megfordult; még Berlinben is Gyulai-emlékek után nyomozva, felkutatatta mindazt, amit róla elrejtett levelesládák vagy sárguló naplók őrizhetnek. Ilyen előkészületek mellett látott napvilágot a nagyszabású könyv első fele 1935-ben. Ebben az első kötetben Gyulai életét a hatvanas évek elejéig kísérte nyomon, azt a korszakát, melyet bátran lehet, még az ő józan, befelé is kritikus élete romantikus korának nevezni. Erre az időre esik küzdelmes ifjúsága, língolása és csalódása a szép dési lányban: Pataki Emiliában, külföldi vándorlása tanítványa: Bethlen Miklós gróf társaságában, majd irodalmi pályájának kezdete, mely majdnem egybeesik a szabadságharc mozgalmaival, és végül megismerkedése feleségével, Petőfiné hűgával, Szendrey Máriaival. A kolozsvári tanári évekkel zárul Gyulai életének regényes korszaka.

A második kötetben kezdődik Pesto költözésével (1862. máj.) pályájának értékesebb, irodalomtörténeti szempontból termékenyebb második fele. Élete ettől kezdve szakadatlan munkában telt el. A boldog családi kör felüldíti a megélhetésért kemény harcot folytató férfit, később azonban feleségének szenvedése és halála után, mindjobban csak a munka enyhületében talál nyugalmat. Feleségének halála mélyen, lelkének alapjaiban rendítette meg, de gyásza kötelességérzetét és munkakedvét egy percére sem bénítja. Kezdetben az írók segítségnyújtásában kap alkalmaztatást. E helyét is mások terheinek megkönnyítésére használja, így 1866-ban a súlyosan beteg Tompának juttat nagyobb segílyt. A pesti ref. gimnázium tanári állása sem jelentett tehetségének megfelelő pozíciót, bár sok gyönyörűséget talált oly kiváló és lelkes tanítvány ragaszkodásában, mint Beöthy Zsolt. 1864 nyara új munkakörbe állította: a színésztanoda élére kerül. Alkotókedvét azonban az egyre sza-

porodó gondok és elfoglaltságok sem törik le: erre az időszakra esik Vörösmarty munkáinak kiadása, a Szépirodalmi Figyelő (Arany betegsége akadályozta) szerkesztése. Irodalmi és közéleti tevékenysége mellett másik üdítő forrása az az emelkedett szellemű baráti társaság, melynek körében találta fel férfikora legkiválóbb ihletőit: Arany mellett Kemény Zsigmond bárót. Deák Ferencet, Csengery Antalt, Salamon Ferencet és valamivel később Görgey Artúrt.

Papp Ferenc a fejlődés során finoman fejt föl azokat a szálakat, melyek Gyulai költészetét életéhez fűzik. Magunk előtt látjuk a férfit, de ugyanakkor az érzelmes hangulatokra oly mély érzéssel reagáló fiatal embert is, kinek egyetlen vágya és öröme, hitvesének mosolyában gyönyörködni. Hogy mennyire mély és egész életére kiható élmény volt számára Szendrey Mari iránt érzett szerelme, misem bizonyítja jobban, mint azok, az átélt érzelmek tüzeiben fogant elégiák, melyekben korán elhunyt nejének emelt emléket. A belsőséges hangú lírikus mellett azonban egyre nagyobb teret foglal el a tudományos élet szervezőjének, az irodalmi világ irányítójának alakja. A M. T. Akadémia és a Kisfaludy Társaság munkásságában olyan arányú szervező tevékenységet vállal és végez, hogy tudományosságunknak ezeket az évtizedeit bátran a Gyulai Pál korának lehet nevezni. (Akadémiai működésének rajzához Papp Ferenc, az I. osztály irattárának rávonatkozó adatait is teljes egészében felhasználta.) 1872-től a Budapesti Szemle szerkesztésének átvételétől Gyulai életének új korszaka kezdődik. Az irodalom irányítása teljesen kezébe kerül. Tekintélye és hatalma addig nem sejtett méreteket ölt. Rendkívül széleskörű munkásságának betetőzése a Tódy Ferenc halálával megüresedett egyetemi katedra. Ezt a hivatást is tökéletesen töltötte be.

Ilyen sokfelő ágazó tevékenység közben is talál pihenő időt magának arra, hogy költői álmait megvalósíthassa: ekkor készült *Romhányija*, ez a töredékessége ellenére is klasszikus értékű modern versesregény, mely éppen befejezetlensége miatt a problémák eldönthetetlen forrása. A kérdést már többen felvetették s megkísérelték Gyulai művészi alakító tehetségének fogvatékoságával (Eötvös Károly), a mű nehezen megoldható problematikájával (Angyal Dávid) magyarázni, a valóságot Papp Ferenc érvei közelítik meg a legjobban: „A nagyarányú költői tervre 1873-ban a Budapesti Szemle megindítása mért közvetlenül végleges csapást. Gyulai a folyóiratnak korszakos jelentőségéhez mérten oly lelkiismeretes, szinte gyötrő gonddal végzte szerkesztői munkáját, hogy költői hőseinek küzdelme mind kevesebb visszhangra talált lelkében. Méginkább háttérbe szorultak költői tervezései később az egyetemi tanárnak s a Kisfaludy Társaság elnökének munkaköre mellett. Idővel pedig a szigorú önbírálat, melyet a közvélemény gúnyja is sugalmazott, annyira elvette a költő alkotásvágyát, hogy inkább hagyta művét művészi torzónak, mintsem megelégedett volna valamely művészietlen befejezéssel.“ Ugyanilyen határozottan rajzolja meg Papp Ferenc Gyulai egyik legszebb elbeszélő-remekének: *A nők a tükör előtt* című keretes rajzának vonásait. Kiemeli a lélekrajz összhangját, az ábrázolás realizmusának az alkotó kedélyéből fakadó alanyiságát, találóan vonja meg Thackeray irányával való kapcsolatot és eltérő vonásait, amikor kiemeli, hogy „az a szigorú erkölcsbírói szerep, melyre Thackeray vállalkozott regényeiben, őt nem csábította; gúnyját sem annyira a bűn, mint inkább a tévedés hívta ki. Több szeretetet

tanúsított az emberi lélek iránt, mint Thackeray, sőt egy-egy helyzet- vagy jellemvonás annyira meghatotta, hogy lírai egyéniségének varázsa szinte elárasztotta novellájának egy-egy részletét“.

Gyulai igazi nagysága kritikusi minőségében érte el tetőpontját. Ő nemcsak a legnagyobb magyar kritikus, de elvi jelentőségű működésével több mint félszázadra kijelölte a magyar kritika fejlődésének útját és irányát is. Lehetek nála mélyebben gondolkozó kritikusi elmék (Salamon Ferenc is az volt!), de az igazságnak, a műelvek tisztázásának senki sem volt se előtte, se utána művészibb ihletésű és súlyosabb hatású képviselője, mint ő. Ebben a nagyságában látja Papp Ferenc is legelévülhetlenebb érdemeit. Ezzel a kritikai szigorral, elvi következetességgel és tudományos becsületességgel teremtett iskolát magának s tanítványai sorából kerültek ki a korszak legkiválóbb kritikusi és irodalomtörténetírói. Műbírálnói munkássága mellett szerkesztői működése keltette a legnagyobb ellenzéklet kortársai között. Kezdetben még Riedl Frigyes is, habár elvi alapon, de szigorú hangon írt a Budapesti Szemle szerkesztési módjáról, később már ő is megtiszteltetésnek vette, hogy Gyulai folyóiratába dolgozhatott. Gyulai jelentősége abban is megnyilatkozott, hogy az utána következő nemzedék tagjai közül felismerte Péterfy Jenő és Riedl Frigyes kritikai tehetségét, hiszen már Angyal Dávid megállapította, hogy Péterfy előadasmódja alig fejlődhetett volna Gyulai nélkül.

Gyulai Pálnál termékenyítőbb szelleme alig volt irodalmunk történetének. S az a kép, melyet egyik leghűségesebb és legkiválóbb tanítványa: Papp Ferenc rajzolt róla, nemcsak igaz, de jellemző is. Olyan alapossággal van élénk tárva egy nagyszabású életpálya külső és belső fejlődése, hogy azt majdnem napról-napra kísérelhetjük figyelemmel s mégis az új adatok rendkívüli gazdagságából és tömegéből töretlen nagyságában áll előttünk a múlt század második felének legbátrabb és éppen ezért legrokonszenvesebb magyarja: Gyulai Pál.

Papp Ferenc *Gyulai Pálja* egyaránt méltó a mesterhez és a tanítványhoz.

Kozoca Sándor.

Eckhardt Sándor: Balassi Bálint. (Magyar Írók. Szerkeszti: Eckhardt Sándor.) Bp., [1941.] Franklin-Társulat kiadása. 224 l.

Balassi Bálint érdekes, sok részletében homályos, ellenmondásokban gazdag egyénisége mindig vonzotta a kutatókat és írókat. Irodalomtörténetünk legtöbbet emlegetett alakjai közé tartozik. Ennek köszönheti nemcsak azt, hogy ma már annyi adatot ismerünk róla, amennyi elég a hű kép rajzolásához, hanem azt, hogy fel is díszítették idegen tollakkal. Eckhardt Sándor tudományos munkásságának talán legismertebb értéke a fejlett kritikai érzék. Ennek nagy szerepe volt a könyv keletkezésekor is. Csak a keletkezésekor, mert magában a könyvben inkább csak néhány utalást találunk az adatok megrostálásának munkájára. Az előszóban még rezegnek a kritikai munka utóhullámai, de aztán a költő egyénisége és műve foglal el minden helyet.

A nagyközönség számára készült a könyv, talán ezért is szorultak a szárazabb, csak a szakembereket érdeklő részletmunkálatok a sorok közé, illetve mögé. A szerző első célja az, „hogy ezt a világoznak látszó, de a valóságban rendkívül bonyolult, belső ellentmondásokkal terhelt életet közelebb hozza a mai magyarhoz“... Ez azonban nem azt jelenti, hogy olvasó eszközökkel nép-

szerűsíteni igyekszik hőstét, hanem azt, hogy a mai magyar szellemi élet problémáira Balassiban is keres feleletet. A magyar kultúra eleven erejének, rugalmasságának, a nemzet életével való összefonódtságának egyik bizonyítéka, hogy az utóbbi években amennyit foglalkozik multunknak és jelenünknek sajátosan magyar vonásaival.

Józsansága, eleven önkritikája megőrzi a szerzőt a túlzásoktól. Nem hajlása minden áron a magyar különlegességeket, hanem ahol megéleli, alaposan, biztosan aknázza ki. Balassi szerelmi költészetét összehasonlítja az olasz és francia humanistákéval. Megállapítja, hogy a minták minden platonizmusuk ellenére is érzékiek. Balassit azonban nyelve (t. i. az a tény, hogy magyarul írt, nem latinul) és közönsége — a szép leányok, prédikátorokat hallgató asszonyok — arra utalta, hogy ne lépje át a magyar társaságot jellemző szemérem korlátait. S itt szabad legyen újra emlékeztetnem Maffei Rafael megfigyelésére és Melancthon megjegyzésére; az olasz pap és a svájci reformátor egyaránt csodálkozott azon, hogy a magyar ifjúság milyen tiszta életet él. Alaposságára jellemző, hogy megfigyelését nemcsak az idegen és magyar költő összehasonlításával, hanem két külföldi Balassi-kortárs véleményével is bizonyítja. Magyar különlegességet talál a Balassi-dalok záradékában, amelyet magyar epigrammának nevez, a magyar táj és végbéli élet hatásában és általában Balassi egyéniségének érvényesülésében. Ez a gondolat vezet akkor is, amikor a magyar irodalmi hagyományt keresi a nagy lírikus költészetében. „Harminc évvel ezelőtt — írja Eckhardt Sándor — izgatott már az a homály, amely akkor még Balassi Bálint írói egyéniségét körülvette. Akkor igyekeztem egy tanulmányban megjelölni a költő helyét a XVI. századi európai költészet szövevényében (*Balassi Bálint irodalmi mintái*. IK. 1913.), de adós maradtam a magyar hagyományok munkájának felkutatásával.” Az érintett probléma irodalomtörténetírásunk egyik érdekes feladata. A századforduló éveiben szinte az egész magyar irodalomtudomány arra rendezkedett be, hogy felkutassa íróink külföldi eredetű ihletanyagát. A túlzások és tévedések ellenére is bizonyos, hogy ezt a munkát el kellett végeznünk, sőt ma is folytatnunk kell (ebben a könyvben is új Volaterranus hatásának kimutatása Balassi költészetében). De azt is be kell látnunk, hogy ez az irány egyoldalú volt. Különösen Horváth János munkássága hívta fel a figyelmet arra, hogy bármilyen erős szálak fűzik is irodalmunkat az európai szellemi élethez, elvégre az is feltételezhető, hogy a magyar írók egymásra is hatottak. Már olyan hangok is hallatszottak, hogy irodalmunk semmi más, mint az európai irodalmak jól-rosszul sikerült visszhangja, vagy hogy irodalmunk a nagy nekilendülések és nyom nélkül elhamvadó nagy törekvések sorozata, irodalmunkban nincs meg a fejlődés folyamatossága, csak törekeket és ugrásokat találunk. Az alaposabb vizsgálódás aztán kiderítette, hogy még Mátyás király humanista udvara is, — amelyet pedig még ma is szívesen emlegetnek az eszizgetelt magas kultúra mintaképeként — hosszú fejlődés eredménye és a legalaesonyabb néprétegekig leszálló újítások forrása.

Balassinál a sokat emlegetett virágének-hatás egyetlen dalra (*A darvaknak szól*) eszikken Eckhardt Sándor kutatása után. Viszont annál nagyobb lesz a Balassit megelőző irodalom befolyása. „A magyar nép dalával Balassi Bálintnak nincs több közönsége, mint amennyi a lantos énekmondók szerzésének van, ezek dallamain keresztül. Nótajelzései között egy sincs, mely valami

népének, ballada vagy más efféle emlékéit őrizte volna meg. Mintha már e korban is nagy író választotta volna el a paraszti dalt az urak és vitézek énekétől.“ Viszont a magyar humanista irodalom hatását annál bőszegesebben fejtegeti. Bornemisza Pétertől kezdve Tinódi, Ilosvai Selymes Péter és más kevésbé neves szerzők hatásával részletesen foglalkozik. Az összevetések eredménye az lesz, hogy Balassi „meteor“-jellege szöföslik, viszont szinte benne élünk a XVI. század kezdetleges, de mégis eleven irodalmi életében. Megszabadulunk a mai szemlélet sablonjaitól, amelyek eddig Balassi arcképét eltorzították. Nem népköltő, s nem kortársaitól üldözött, félreismert zseni, hanem verselgető nagyrúr, aki szerelmi hódításaiban, vitézi életében felhasználja azt az eszközt is, amelyet a szép asszonyok éppen olyan sokra becsülnek, mint végbéli társai. A költészet legtöbbször még gyakorlati célt szolgál, de már él a humanista írói öntudat is nagy lírikusunkban: büszke alkotásaira, sőt néha már irodalmi szándék serkenti versírásra (a Júlia-ciklus sorozatjellege).

A könyv harmadik célja „az élet és mű összefüggései“-nek keresése. „Éreztem azt is — olvassuk az előszóban —, hogy még az irodalmi élményt is csak az életen keresztül lehet igazságosan értékelni. Azóta (1913 óta) sok újat mondtak a költőről — itt különösen Takáts Sándor, Dézsi Lajos, Zákonyi Mihály és Waldapfel József tanulmányaira gondolok —, úgy hogy a távolban ködlő nagy magyar mind világosabb körvonalakban rajzolódik ki szemünk előtt. Most úgy érzem, megjött az ideje annak, hogy ezeket a vonalakat erősebb kézzel utána rajzolva, elevenen és talán újszerűen látó arcképpé egyesítsük.“

Igazában életrajzot ír a szerző, azonban az életrajz legmodernebb és legtágabban értelmezett formájában. Az élet külső eseményein kívül nemcsak a költő egyéniségének alakulását kíséri figyelemmel, hanem egy-egy nagyobb élmény hatását kideríti későbbi költeményeiben is. Ha valaki nem mélyedt el Balassi kutatásában, csak annyira figyelte az újabb eredményeket, amennyire az irodalomtörténészek általában szemmel tartják szaktudományuk munkáját, meglepődik e könyv elolvasása után, hogy milyen összefüggő és a feltételezhető valóságnak megfelelő pályaképet lehetett rajzolni a valamikor oly hiányosan ismert Balassi Bálintról. Igaz, hogy az eddigi kutatást több helyen nemcsak megrostálja, a különféle feltevéseket nemcsak józanul a maga helyére állítja (Balassi platonizmusa), hanem invenciójával ki is egészíti.

Mesteri filológiai munka például ahogyan a Coelia-ciklus verseinek szövegéből és néhány történelmi adatból megállapítja, hogy a titokzatos Coelia a Lengyelországban élő Wesselenyi Ferencnével lehet azonos. Költői fejlődésében is ez a ciklus jelenti a tetőpontot. „A legtökéletesebb rímelésű és ritmusú verseket itt olvassuk.“ Balassi legbájosabb versének azt tartja Eckhardt, amelyben a gyászoló Coeliát írja le: „Távol immár minden hódító szándék: ez a vers a tiszta szépségihletben fogant. Akármilyen kényes téma egy öcsészt sirató asszonyt a gyönyörködés hangján leírni, mégis csupa gyengédség, finom tisztaság ez a vers... ime, a nőben is megtalálja a tiszta szépséget, áhitattal szemléli, mint valami szentképet, távol a hódítás leghalványabb gondolatától. A költészetben élte ki tisztábbik életét, a köznapi élet alakja és csömöre után. Ezt nevezhetjük, ha tetszik, platonizmusnak“.

Bár mentegetőzik, hogy formai elemzést nem kap az olvasó ebben a kötetben, mint látjuk, ad ebből is ízelítőt. Általában többet kapunk, mint

amennyit a szerző ígér: becsületes könyv. Nem enged a csábításoknak, amelyek az ilyen át nem kutatott területen merész elméletekre és színes fellevesekre esabítják a kutatót: józan könyv. Összegezi és megrostálja az eddigi kutatásokat, újabbakkal ki is egészíti: hasznos könyv. Az első Balassi-monográfia, amely általában megnyugtató és összefüggő képet ad a magyar irodalom első nagy egyéniségéről.

Fábián Istrán.

Ködlövagok. Írói arcképek. Szerkesztette: Thurzó Gábor. Márai Sándor előszavával. Bp., [1941.] Szent István Társulat kiadása. 348 l.

Márai Sándor egyik sikerült műve a *Szindbád hazamegy* c. regény, amelyet különösen az irodalmi körök fogadtak lelkesen gondosan ötvözött stílusa, finom hangulatai és egy tovatűnt kor bájának megéreztetése miatt. A szecesszió „újraértékelése“ a képzőművészetben most kezd problémá lenni, nem meglepetés tehát, hogy a szecesszióval párhuzamos irodalmi ízlés szintén megtalálja a maga felfedezőit. A tanulmánykötet keletkezésének közvetlen oka a „Szindbád hazamegy“ — erre utal a Márai által írt előszó is —, a fordulat azonban „a levegőben volt“. A szellemi élet egyik törvényszerűsége, hogy minden korszak támadja az őt közvetlen megelőző korszakot, de becsüli a még előbbi ízlést. Olyanformán, mint a diplomácia örök elve: szövetezem a szomszédom szomszédaival a szomszédom ellen. Ez áramlat kortörténeti érdekessége az, hogy a század első évtizedének irodalma már a „szomszédom szomszédja“ lett.

Márai Sándor az előszó szerint abban látja a kötetbe foglalt írók közös vonását, hogy korukban nem élvezték a népszerűség melegét, és „csak írók“ voltak, akiket jobban érdekelték a mesterség apró finomságai, mint a világnézetű, politikai harcok. A tanulmányok szerzői ezenkívül többször emlegetik, hogy álmvilágban éltek ezek az érdekes egyéniségek, s a valóság helyett ábrándjankban hittek. Világukból hiányzik a szilárd keret, de valami többre, magasabbra törnek: ködlövagok.

Tizennégy szerző írt tizenkilenc íróról. A szerkesztő Thurzó Gáberon kívül Vass László, Lovass Gyula, Rónay György és Szabó Zoltán vállalt két-két tanulmányt. Mint az ilyenféle gyűjteményekben legtöbbször, a szírvonal és módszer igen változatos. Egyesek krokiszerű emlékezésben hódolnak az elhunyt íróknak, de akadnak komoly elmélyedő tanulmányok is. Az látszik az egyetlen módszertani követelménynek, hogy minden íróról a lehető legtöbb jót mondják el. *Zuboly* és *Szini Gyula* ugyanolyan adag elismerést kapnak, mint *Babits* vagy *Tormay Cecil*, sőt talán többet. Józan, mérlegelő hangot csak *Brisits Frigyes* (*Tormay Cecil*ről), *Sík Sándor* (*Harsányi Kálmán*ról, *Makay Gusztáv* (*Gárdonyi Géza*ról) és *Várkonyi Nándor* (*Andor József*ről) tanulmányaiban találunk. Feltűnő a fejlett kritikai érzékkel rendelkező Lovass Gyula tanulmánya *Cholnoky László*ról. Keményen, de igazságosan bírál, megfelelő helyre állítja íróját.

A kötet tanulmányainak nagyobb része — különösen a kiválóbb írókról szólók — hasznos tanulságot nyújt irodalmunk vizsgálóinak. Sok értékes, finom esztétikai és lélektani megfigyelést találunk az írói egyéniségek és műveik magyarázatában. Különösen feltűnik az eddig alig ismert Kéry László magvas, gondolatokban gazdag, kerek értekezése *Tóth Arpád*ról.

F. I.

Téténynek Ékessége, melyet versekbe foglalt Dugonics András s most az eredeti kézirat szerint nyomtatásban kibocsátott *Baróti Dezső*. — Szegeden, a Magyar Tudományos Akadémia segítségével kinyomatta a Dugonics Társaság. — (1941.) 59 l.

Régi irodalmunk kéziratban maradt emlékeinek újabbán sajtó alá rendezett kötetei között. örömmel kell, hogy üdvözölje irodalomtörténetírásunk ezt a nyolcdaik kivitelezésében is szép kis kötetet, amelyet névadója születésének 200-ik évfordulójára adott ki a szegedi *Dugonics Társaság, Téténynek Ékessége* a fiatal Dugonics írása, 26 éves korában írta, 1766-ban. Kezddő író műve, melyet szerzője, Gyöngyösi István *Charicliá* és *Kemény János* emlékezete c. munkájának verseiből *rótt össze*. „... ezzel azonban — ahogy Baróti Dezső írja bevezető tanulmányában —, egy, magyarul igen ritka eljárásra, a *centora* adott példát. A tehervivő állatok nyerge alá szánt különféle darabokból összevarrott posztót jelentő cento-elnevezés az irodalomban, ... egy költő különböző verseinek olyan összeállítását jelenti, melyből új értelem jön létre.“ (5. l.) De a *Téténynek Ékessége* nemcsak, mint cento érdemel figyelmet, hanem úgyis, mint a XVIII. század magyar kastélyépítéssel és kastélyélettel párhuzamosan — Seudéry, Mme Deshoulières, Metastasio és mások példájára — megszülető hazai kastélyleírás irodalmi maradványa. Azt a kastélyéletet örökíti meg, amely előzmények nélkül, idegen minták egyszerű átvételeként honosodott meg Magyarországon. „Idegen mintára épült kastélyaink más talajból szerzett ékességeikkel, maguk is mintegy centok voltak a kor művelődésében, magyarul ekkor még csak dadogva, nem egészen hozzájuk illő szavakkal lehet beszélni róluk.“ (10. l.) Éppen ezért nem véletlen, hogy Sztáray Mihály franciául írja meg kastélyleírását, s maguk a kastélyokat építő főurak is, a *pallérozott* nyugati nyelveket tartják csak alkalmasnak kifinomult életstílusuk ábrázolására. (Az *Estherházyak* még a század végén is. franciául és ugyanakkor német nyelven iratják le *Eszterháza* rokokó kastélyát, a *Magyar Verszáliát*.) Baróti tanulmányának nem lehetett célja, hogy kimerítő képet adjon a hazai kastélyirodalom idegennyelvű és magyar, prózai és verses maradványairól. Felvetett gondolatainak magyarázására elegendő volt számára Sztáray francia és Bessenyei György magyar nyelvű munkája. Az ezt követő kutatóknak azonban át kell majd vizsgálni a hazai kastélyokhoz fűződő teljes irodalmat, hogy ezáltal kibontakozhassék a műfaj magyar genezise és továbbalakulása. A jegyzetekkel és a jegyzetekben filológiai összevetésekkel ellátott példás kiadással kapcsolatban egyetlen, külsőséges kifogásunk van csupán. A címlap a Dugonics megfogalmazta cím mellett archaikusan hozza a modern kiadásra vonatkozó szövegrészeket is. Kifogást nem az archaizálás, hanem ennek tökéletlensége miatt teszünk. Ha már archaizálunk, a *kibocsájt* szót sem szabad mai helyesírás szerint *cs*-vel szedetni, a XVIII. században használt és Dugonicsnál is általános *ts* helyett.

Tolnai Gábor.

Gerlótei Jenő: Verhaeren. (Irodalomtudomány 1., szerk.: Hankiss János.) Debrecen, 1941. A „*Helicon*“ kiadása. 165 l.

Gerlótei nagy alapossággal és elmélyüléssel írott műve nemcsak azért érdekes számunkra, mert a nagy belga költő századeleji irodalmi megújulásunk egyik nyugati mintaképe volt, hanem azért is, mert szerzőnk az irodalom-

történet módszereinek alkalmazása terén sok újat, figyelemreméltót ad. Mól-szertani szempontból igen tanulságos, mint egyeztetni össze a német szellem-történet szintetikus látásmódját a francia tudomány analitikus eszközeivel. Igen nagy érdeme, hogy állandóan figyelemmel kíséri a *művészettörténet* eredményeit. Nemcsak a műkritikus Verhaeren, de a költő tárgyalásánál is újból meg újból szóhoz jutnak a művészettörténeti szempontok. Bizonyossága ez annak, hogy még a legnagyobb mértékben önelvű irodalomszemlélet sem nélkülözheti a művészettudomány ismeretét. Mélyenjáróan elemzi szerzőnk Verhaeren munkásságában a *költői teremtés lélektanát*, és ezzel kapcsolatban behatóan fejtegeti az alkotás általános, *esztétikai* alapjait is. Különösen szerencés a tájlátásban érvényesülő participáció, a költői alkotást meghatározó energetika és az elragadtatott látás elemzése. Gerlőtei valóban az európai tudományosság zenitjén jár, s biztos kézzel birtokolja összes eredményeit. Olyan helyzeti előny ez, amellyel elzárkózó irodalomtudományunkban elég kevesen rendelkeznek. Hatalmas tudományos arzenál birtokában írta meg könyvét, tanúságot téve hazánkban is az *átfogó, korszerű, európai igényű irodalomszemlélet* mellett. Hibái sem mások, mint ecényeinek túlzásbavitele. Oly szuverénül él hatalmas tudományos apparátusával, hogy ez gyakran kitérésekre, hosszadalmasságokra csábítja. Ez teszi stílusát is nehezen olvashatóvá. Néhol túlzásokra csábította a francia és német irodalomtudományban egyaránt jelentkező absztrakció. Nem ártott volna helytel-közzel több konkrétumot adni, lélektani és esztétikai elvek fejtegetése helyett a verhaereni mű részletesebb elemzését. Hisz Verhaeren drámáit jóformán csak a jegyzetben említi. *Vonatkozások* helyett többet kaphatunk volna az *alkotásokból*. Kissé negatívan ítéli meg szerzőnk az öregkor alkotói lehetőségeit is. Erdemes lett volna Verhaerent mint az *expresszionizmus* előhírnökét méltatni. Grünwald- és Greco-kultusza, „tragikus trilógiája“, mind ebbe az irányba mutatnak. Őt is az északi „szürrealizmus“ úttörőjének kell tekintenünk, mint a német Stadlert, Traklt és Heymet (v. ö. E. Alker: *Deutscher Surrealismus*. Helicon, 1941; 111. ll.). A világhiállítás és a háború verhaereni problémaköre pedig alkalmas adhatott volna a századeleji irodalom *történet-filozófiai* szemléletére. Gerlőtei itt hasznosan kiegészíthette volna Ligeti Pálnak (*Der Weg aus dem Chaos*. München, 1931.) inkább művészeti alapú fejtegetéseit. Örölnénk, ha ezeket a szempontokat szerzőnk alkalomadtán hasznosítaná. Műve azonban így is a korszerű irodalomszemlélet kincseshányája és ösztönző példaképe marad.

Angyal Endre.

Görzsönyi Vargha Zoltán: A budapesti Kálvin-téri kriptá lakói. Bp., 1941. Kálvin Szövetség kiadása. 48 l.

A Kálvin-téri református templom kriptájában a régi Pest és Buda 1823—1868. között meghalt előkelő református polgárai nyugsznak. Az 53 sírfelirattal ellátott kő esőndes lakóinak emlékét idézgeti kis művében szerzőnk, aki a magyar úricsaládok történetének egyik legjobb ismerője. A templom magamai formáját csak 1859-ben nyerte el. Azóta változatlanul áll helyén „a klasszicizmus empire-árnyalatának vagy pesti változatának, az úgynevezett palatinus-stílusnak példaszerű történeti emléke“ (Schoen Arnold). A kriptá első, bár ideiglenes lakója József nádor felesége, Hermína, anhalti hercegnő volt. A második Bülske József, a derék, adakozó egyháztag. Itt nyugszik Wodiáncr Sámuel József, zsidó származású pesti polgár, akit Bekes Sámuel gyomai refor-

mátus pap „nagytehetségű és igen becsületes izraelitának“ nevezett. Wodiáner annak látta legtöbb hasznát, hogy Napoleon szárazföldi zára következtében Pest a csempészet egyik középpontja lett. Wodiáner a 30-as években római katolikus lett és így érthetetlen, miért nyugszik a reformátusok kriptájában. Fáy András sírkövén csak ennyi olvasható: „Fáy András született Kohányban 1786 máj. 30, meghalt Pesten 1846 júl. 26.“ Többre valóban nincs is szükség. Péchy Imre alnádor sírja is itt borong; leszármazottai, Matolesy Tamás és Mátyás, nagy szerepet visznek közéletünkben. Szakácsi Csorba József, érdemes orvosdoktor, a kripta eszöndes lakója: nőági leszármazottja Nagy Emil képviselő, volt igazságügyminiszter. A szabolcsvármegyei gr. Vay-családnak három tagja pihen a kriptában: Gr. Vay Károly mint honvédörnagyz küzdötte végig a szabadságharcot, gr. Vay László pedig Bem szárnysegéde volt. Ez utóbbinak volt gyermeke gr. Vay Sarolta (Sándor). Szerzőnk nagy szeretettel megírt műve fővárosunk viharos történetének egy eszöndes, de értékes mozzanata. Hálásak lehetünk, amiért elmúlt idők derék magyarjainak emlékét annyi meghatottsággal idézgette könyvecskéjében.

Petrich Béla.

Szemző Piroška: A „Pester Zeitung“. Egy XIX. századbeli kormánylap története. Bp., 1941. Kiadja az Orsz. Széchényi Könyvtár. 40 l.

Viszota Gyula és Takáts Sándor több cikke tisztázta Kossuthnak a Pesti Hírlap éléről 1844-ben történt eltávolítását. Landerer „érdeme“ volí. Landerer mögött pedig maga Metternich kormányza állott. Szemző tanulmánya most más oldalról s nem kevésbé jelentős anyag alapján vizsgálja meg, miképen kárpótolták Landerert a Kossuth eltávolításával hozott áldozatért. A jutalom a Pester Zeitung engedélyokirata volt; a díszes kiállítású okmány Landerernek, Heckenastnak és a hozzájuk csatlakozott Járy (Tretter) György pesti városbírónak hétvévi kérvényezés fáradságos gyümölcset hozta meg. Az engedélyokirat — ezt Szemző nem mondja — e korban egyetlen a maga nemében, hiszen új írapra a kormány elvből nem adott privilégiumot; sőt maga a Pester Zeitung is mint Saphir Zsigmond Pester Tageblattjának folytatása indult meg 1845-ben. Az engedélyezéssel kapcsolatos iratlavínát a bécsi és budapesti levéltárak őrizték meg; szerző éles szemmel értékesíti ezeket az adatokat; közülök főleg a Járy részére adott bizalmas utasítások érdemelnek figyelmet, amelyekből az 1840-es évek hivatalos sajtópolitikáját minden részletében megismerjük. Tanulmányának második részében a Pester Zeitung létvéves pályafutását tárja elénk; öncélú sajtótörténeti módszerrel az újság szerkesztésének, rovatainak, hírszolgálatának, munkatársainak kérdésein kívül a hírlapkiadás anyagi és műszaki körülményeire is kitér. Ezzel nemcsak az utolsó országos jelentőségű német hírlapnak magában véve is érdekes teljes életrajzát tárja fel, de az egész korszak hírlaptörténetének — tehát a magyar újságokénak is — eddig még eléggé nem ismert hátterét vetíti elénk. Különösen érdekes a Pester Zeitungnak az 1848-as és 1849-es időkben bekövetkezett többszörös politikai színváltása, amely világosan mutatja, hogy a kormánytámogatásnál is többet ért hosszú fennmaradása érdekében élelmes kiadójának alkalmazkodó magatartása. Helyesen mutat rá arra is, hogy a szerkesztés és a technikai előállítás bevált módszereit a kiegyezés után fellendülő magyar hírlapírás jórészben a Pester Zeitung-típusú hírlapoknak köszönhetette.

Dezsényi Béla.